

DIRECTIE VAN DEN ARBEID.

VERSLAG

OMTRENT EEN

ONDERZOEK NAAR HET LEVEN

DER

POLDERJONGENS.

MET 1 KAART.

Uitgegeven voor rekening van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

TER ALGEMEENE LANDSDRUKKERIJ,
1910.

INHOUDSOPGA VEE

Voorbericht . . .	Bladz . 1
HOOFDSTUK J.	
INLEIDING.	
Aanduiding, welke personen als polderjongens beschouwd worden	3
HOOFDSTUK 11	
PLAATSEN, WAAR DE POLDERJONGENS EN DE DAARMEDE OVEREENKOMENDE LIEDEN GEVESTIGD ZIJN.	
Omschrijving gebied, waar de polderjongens wonen is	
Lijst van gemeenten, met aanduiding aantal polderjongens, dat er naar schatting voorkomt . G	
Opgave gemeenten, waar bij onderzoek geen polderjongens bleken te wonen.	6, 7
Behalve de genoemde, zijn er nog andere gemeenten, waar polderjongens voorkomen	7
HOOFDSTUK III	
METSelaars EN STUKADOORS.	
'Waar deze personen, (in Holland genaamd "duizendpooters") voorkomen	8 8
Loonstandaard, spaarzaamheid	8
Tijdelijke werkloosheid in het jaar 1909.	8, 9
Bijverdiensten	voor
Deze lieden verplaatsen zich slechts bij hooge uitzondering goed naar groote steden .	9 9
Invloed op de verhoudingen in het bouwvak.	

	Bladz.
'Werkzaamheden van personen uit deze groep aan de fabriek van de firma WILTON te Rotterdam.	21
Werkzaamheden b~J de verbreding van het Kaiser Wilhelmkanaal	21
Tweede groep.	
Gemeenten, welke deze omvat	21
Werken in den vreemde is, op enkele uitzonderingen na, voor de lieden bij deze groep hoofdzaak .	21
Tehuis komen voor de suikercampagne .	21
Verhuizing der gezinnen naar het land, waar de man werkt, komt zelden voor.	22
Men laat de kinderen liefst op Hollandsche scholen gaan, ook in verband met de hooge „...-hulsteLler" in Duitseliland .	22,
Plaatsen, waar in den vreemde gewerkt wordt; loonen aldaar.	22
Loonen bti het trekken der suikerbieten, op de suikerfabrieken en voor landarbeid	22
Bilverdiensten in de fabrieken in de buurt van Ossendrecht met boscharbeid _	22
Naar ll uis komen	22 23
Ontginningen in de buurt van Rucphen.	23
Plukken van pijnappels en afwezigheid van het hoofd van het gezin te Putte.	23
Opmerkingen omtrent- polderjongens te Hulst, Clinge, Hontenisse en Koewacht _	9"
Opmerkingen omtrent de polderjongens te Woensdrecht en Raamsdonkveer.	~u
Derde groep.	
Gemeenten, 'welke deze omvat	24
Industrie te Driel, Oss, Ammerzoden- Wit e11 en Hedel .	24
Werk aan de in aanleg zijnde kanalen in Noordbrabant.	24
Werkzaamheden aan de steenfabrieken in de Geldersche dorpen.	24
Schoenmaken te Sprang, teelen van groenten en mesten van kippen te Hosmalen .	24
In Noorclbrabant zijn dagloonen van f 0,60 in den winter geen zeldzaamheid	25
Vierde groep.	
Gemeenten, welke deze omvat	25
Werkperioden in verschillende beroepen.	25
Deze lieden werken nimmer als grondwerker in Nederland.	25
Verdiensten met teenschillen te Ravestein en korenmaaien in Duitschland ...	25

HOOFDSTUK VII.

WERKZAAMHEID DER POLDERJONGENS IN DE HA VEN VAN ROTTEBDAM.

Ingesteld onderzoek naar de geboorteplaatsen van de bootwerkers te Rotterdam	26
--	----

Als lid der Staatscommissie over de werkloosheid, achtte ik het van het grootste gewicht, dat er een onderzoek zou worden ingesteld naar de arbeidsverhoudingen der z.g.n. polderjongens, die het reserveleger vormen, dat niet alleen telkenmale een groote rol speelt, wanneer een belangrijk werk moet worden uitgevoerd, doch dat ook vaak gereed staat op te treden, wanneer er door de een of andere oorzaak op eenige plaats, vraag naar arbeidskrachten is. Vaak wordt bij dit werkzoeken niet angstvallig gevraagd of hij, die zich aanmeldt, de plaats inneemt van een stakende, of een taak vervult, die anderen voor den geboden prijs niet op zich wenschen te nemen.

Zulk een onderzoek - kon onmogelijk door middel van vragenlijsten plaats hebben. In de eerste plaats faalt deze wijze van enquêteeren toch dikwijls, maar bovendien moest in dit geval, waar elk spoor van organisatie ontbreekt, noodzakelijk het geheele onderzoek door persoonlijke ondervraging plaats hebben.

Ik heb dus aan den mij toegevoegden tijdelijken onderzoekingsambtenaar, (den heer A. P. STAALMAN, opgedragen zulk een enquête in te stellen.

Dit onderzoek is aangevuld door hetgeen mij, uit een vorige betrekking, van het leven der polderjongens, met wier arbeid ik gedurende lange jaren van zeer nabij in aanraking ben geweest, bekend was. Bovendien heb ik zelve eenige gezinnen, die reeds door den heer STAALMAN bezocht waren, opgezocht om persoonlijke indrukken te dien opzichte te ontvangen.

Daar ik van meening ben, dat de aldus verzamelde gegevens ook voor een wijderen kring dan de leden der Staatscommissie waarde hebben. meen ik goed te doen, deze met machtiging van Z.Exc. den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, te publiceeren.

De Directeur-Generaal van den Arbeid,

H
.
A
.
V
A
N

Y
S
S
E
L
S
T
E
Y
N

's GRA VENHAGE, Augustus 1910.

HOOFDSTUK 1.

Inleiding.

Allereerst worde stilgestaan bij het begrip, dat aan de benaming "polderjongen" te hechten is.

Van ouds verstaat men onder dezen naam de grondwerkers, die trekkend van de eene plaats naar de andere, gebruikt worden bij de uitvoering van openbare werken.

Ik heb gemeend goed te doen dit begrip een weinig uit te breiden en in de volgende studie ook enkele categoriën van vaklieden te begrijpen, die eveneens een nomadische bevolking vormen en evenzeer gebezigd worden bij het maken van belangrijke werken.

Vroeger toen, o. a. in den tijd der groote spoorwegwerken, de Staat een werkgever was, die jaarlijks aan duizenden den kost gaf, trokken deze lieden' regelmatig van het eene naar het andere werk. Zti woonden dan steeds in de bekende, van riet. vervaardigde, keeten en verdienden vaak in 9 maanden, gedurende welke men, een twintig tal jaren geleden, gewoonlijk aan de publieke werken arbeidde, genoeg, om de overige 3 maanden tehuis, bij vrouwen kinderen, uit te rusten van het zeer inspannende werk, dat in de overige drie kwartalen van hen gevergd werd.

Voor een deel hadden deze "polderjongers", zooals de algemeen geldende naam van allen was, onverschillig welke leeftijd zij hadden, van vader op zoon hetzelfde vak beoefend. Voor een ander deel werden zij in de drukke jaren, toen het eene belangrijke openbare werk, als het ware, het andere verdrong, gerecruiteerd uit landarbeiders.

Zij, die thans het onderwerp van het onderzoek hebben uitgemaakt, zijn de zonen of kleinzonen van hen, die tusschen de jaren 1860-1890, het groote grondverzet, noodig voor de Staatsspoorwegen uitvoerden en in dezelfde 3 decennia bij de belangrijke werken arbeidden, die op zoo verschillend gebied toen door Rijk, provincies of gemeenten werden uitgevoerd.

In de laatste 20 jaren zijn er al langer hoe minder werken van dien aard door publieke lichamen ondernomen. Bovendien maakte de invoering van machineriën vaak de tewerkstelling van groote ploegen arbeiders overbodig. Ook waren er oorzaken, die bijv. enkele' gemeenten van de hulp dezer lieden afkeerig maakten: 's Gravenhage schrijft o.a. in hare bestekken voor, dat zooveel mogelijk van de hulp van ingezetenen moet worden gebruik gemaakt.

Toch moesten de "polderjongens" trachten aan den kost te komen. Hun aantal nam eer toe dan af; voor hen, die eenmaal tot dit gilde behoord hadden, was in het algemeen geen plaats meer bij den landbouw; evenmin konden

HO O .B' D S TUK Ir.

Plaatsen, waar de polderjongens, en de daarmee overeenkomende lieden gevestigd zijn.

De aldus in breede trekken omschreven bevolking leeft in Noord-Brabant, de zuidelijke deelen van Zuid-Holland, Gelderland en Zeeland (in het bijzonder in Zeeuwsch-Vlaanderen.) Op bijgaande kaart is een graphische voorstelling gegeven van het voorkomen der polderjongens.

De gemeenten, waar zij wonen, zijn onderling niet zoo heel ver van elkander gelegen, maar strekken zich toch over tamelijk groote afstanden uit, over een breede strook van ons vaderland, loopende ongeveer evenwijdig aan de groote ri vieren van OOST naar west.

Onderstaande lijst geeft een beeld van het aantal polderjongens dat naar schatting in iedere gemeente voorkomt.

Gemeenten.	Totaal.	Gemeenten.	Totaal.
<i>Zuid-Holland.</i>		Transport	2752
Ameide	40	Andel.	20
Bergambacht-Ammerstol.	100	Berlicum.	25
Giessendam	275	Bergen o Zoom.	13
Hardinxveld	365	Dieden	5
Sliedrecht	1500	Drunen	25
		Dussen	90
		Empel.	50
<i>Gelderland.</i>		Etten en Leur	100
Ammerzoden-Well	50	Geertruidenberg	15
Driel	150	Grave.	45
Hedel.	70	Grevelduin-Capelle	50
Herwijnen	5	Halsteren	150
	32	Heclikhuizen	30
Zuilichem		Heeseli	40
		Heeswijk	5
<i>Noord-Brabant.</i>		Herpen	100
Alsem-Maren Kessel	15	Heusden .	30
Almkerk.	150	Hooge en Lage Zwaluwe	50
Transporteeren	2752	Transporteeren	3595

Zeeland: Zuidzande, Westdorpe, Kloetinge, Oostburg. St. Annalid, Cad zand, IJzendijke, Kapelle, Breskens, Philippine, 's Heer Arendskerke, Aardenburg, St. Maartensdijk, Schoondijke, Stavenisse, Krabbendijke, Poortvliet, Groede, Nieuw vliet, Sluis.

De gemeenten.. waar een onderzoek werd ingesteld met negatieve uitkomst, zijn op bijgaande kaart met een enkele stip aangegeven.

Is aldus over een uitgestrekt grondgebied het voorkomen der polderjongens nagespeurd, zoo worde daarmede volstrekt niet beweerd, dat deze elders in ons vaderland niet gevonden worden, terwijl het ook geenszins uitgesloten is, dat in eenige der op deze bladzijde genoemde gemeenten, enkele polderjongens wonen. In de eerste plaats worde er op gewezen, dat ook hier de grens moeilijk juist te trekken valt en dat er op verschillende plaatsen z.g. polderwerkers wonen, die, daar z~j niet het nomadisch karakter dragen van de hier bedoelden, niet in het onderzoek betrokken zijn. Het is bijv. van algemeene bekendheid, dat in het dorp Westkapelle op Walcheren een groot deel der bevolking op bepaalde tijden van het jaar en, verder indien zulks noodig is, na hevigen storm, arbeid verricht aan de beroemde Westkappelsche zeekering. Daar deze lieden echter in den regel niet naar andere plaatsen trekken, konden z~j buiten het onderzoek vallen. Daarentegen zijn er weder in andere deelen des lands verschillende categoriën van personen, die veel heen en weer trekken (de eikschillers van Nunspeet, de steenbakkers van Limburg, enz.), doch die evenmin in dit onderzoek werden betrokken, daar zij noch eigenlijk grondwerk, noch eenigen anderen arbeid verrichten, die met de uitvoering van bouwwerken in verband staan.

Verder wordt gaarne erkend, dat dit in zeer korten tUd verrichte onderzoek onvolledig kan genoemd worden en dat het zeer goed mogelijk is, dat er in andere deelen van ons vaderland (o.a. in de meer noordelijke provinciën) personen gevonden worden, die geheel het karakter d81~ hier bezochten dragen. Ik meende echter ook hier "het goede niet aan bet betere" te moeten opofferen en mij dus te moeten bepalen tot hen, die wonen in de streken, die van ouds bekend zijn, de polderjongens aan onze aannemers te leveren.

hakken, en worden de z. g. "mutsers" voor de bakkers gemaakt. Voor]50 bos wordt f 0.60 betaald; meer kan op één dag niet verdiend worden. De opperlieden, die des zomers natuurlijk veel minder geld verdiend hebben dan de metselaars, houden zich wel met dezen arbeid bezig.

Het is wel merkwaardig, dat er geen enkel teeken is, dat deze lieden neiging hebben om zich op den duur naar grootere centra te verplaatsen; slechts bij zeer hooge uitzondering (o. a. in den laatsten tijd te Terheyden) komt het eens voor, dat een gezin verhuist, doch in het algemeen zal het nomadenleven dezer personen wel voorloopig in stand blijven.

Zulks is des te merkwaardiger, omdat er in de beide bedoelde plaatsen zoo goed als geen metselwerk te verrichten is.

Er is intusschen niet aan te twijfelen, dat dit 400-tal metselaars, die zich zeer spoedig verplaatsen, in korten tijd veel werk verrichten, en in verband daarmede per M3. metselwerk goedkoop arbeiden, een grooten invloed hebben op de verhoudingen in het bouwvak in het geheele land.

vreemde landen: in Spanje, in Zuid-Amerika, te Suez en in China. Bovendien vestigden Sliedrechtsche aannemers zich in Duitschland en voeren belangrijke werken zoo wel in hun nieuw vaderland als in andere werelddeelen uit. Eindelijk hebben Nederlandsche aannemers een overgroot aandeel in binnen Duitschland gevestigde maatschappijen tot het ondernemen van baggerwerken.

Tegelijkertijd met de groote evolutie in de economische positie der patroons, werd ook de arbeid der Sliedrechtsche baggerlieden een geheel andere. Deze werden kapiteins, machinisten, stokers en arbeiders op de baggermolens, schippers op de vaartuigen tot vervoer van het gebaggerde materieel, en op de sleepbootjes, die deze voortslepen.

Straks werden uit deze de ervaren machinisten gekozen, die de zoo saamgestelde werktuigen voor grondvervoer van het tegenwoordige type moeten bedienen.

Velen der schippers op de talrijke sleepbooten, die de hoofdruieren bevaren zijn afkomstig uit Sliedrecht of de daaraan grenzende gemeenten. Eenigen zijn blijven varen van die plaats uit, anderen zijn verhuisd; zij vallen natuurlijk buiten het kader dezer beschouwingen.

Naar schatting zijn er thans nog te Sliedrecht \pm 700 personen gedomicilieerd, die dienst doen op baggermaterieel; van deze werken er \pm 200 over de grenzen.

Laatstgenoemd cijfer is in vergelijking met de groote werken, die door Hollandsene ondernemers in het buitenland worden uitgevoerd, niet groot. Men moet hierbij in acht nemen, dat de lieden, die naar verre gewesten trekken zich zeer hoog laten betalen, tot f 50 per week toe. Dit groóte salaris moet dan nog vermeerderd worden met de kosten van heen- en terugreis, zoodat het te begrijpen is, dat de Nederlandsche aannemers trachten het vaderlandsche personeel tot een minimum te beperken. In het algemeen zijn echter op elken baggermolen de kapitein, en de machinist Hollanders, terwijl de stokers veelal vreemdelingen zijn. Ook wordt wel de regel gevolgd, dat er op elk ander vaartuig minstens één Nederlander is.

Gaat een Sliedrechter naar vreemde werelddeelen, dan moet hij zich voor 2 of 3 jaar verbinden; in Europa, buiten Nederland, wordt gemeenlijk een contract voor één jaar afgesloten.

Het is wel verwonderlijk, dat zoo goed als nooit het gezin medegaat, ook indien er uitzicht is, dat het werk lange jaren zal duren. Voor eenigen tijd heeft een aannemer beproefd een geheele kolonie Nederlandsche arbeiders in Argentinië te doen wonen. Voor behoorlijk onderwijs der kinderen werd gezorgd, goede frissche woningen waren ter beschikking gesteld. Toch was het heimwee der vrouwen naar den "dijk" zoo groot, dat de eene na de andere weder naar de oude woonplaats terug trok.

In het algemeen is de toestand van deze in den vreemde arbeidende Nederlanders een zeer gunstige. Het loon geeft aanleiding, dat veel kan worden overgespaard.

Het is echter niet te verwachten, dat er voor velen in de toekomst op die wijze arbeid zal te vinden zijn, ook, indien er nog veel meer werken door onze aannemers, in verre gewesten mochten worden uitgevoerd. Het laatste is zeker geensins onmogelijk; men denke hierbij aan het groote veld, dat voor onze aannemers, geopend zal worden, zoodra de aanleg van havenwerken in Ned. Indië met kracht zal worden aangevat. De eenheden materiëel waarmede gewerkt wordt, worden echter steeds grooter; zoodat bij het natuurlijke streven

Bij de lange dagen, die des zomers gemaakt worden, is dan ook de gewone uitdrukking "de winter is om te slapen".

Het naar huis komen dezer lieden hangt in hooge mate af van de plaats, waar het werk verricht wordt. Is deze niet te ver verwijderd van Sliedrecht, dan gaan zij al licht eens in twee of drie weken huiswaarts. Indien dit eenigszins mogelijk is, zoo geschiedt dit steeds met Sliedrechtsche kermis, terwijl men gewoonlijk bij dicht water, als het ijs het werken verbiedt, korter of langer tijd te huis vertoef.

aanbod van werkkrachten veel grooter dan de vraag, zoodat er voor de meesten perioden van werkeloosheid voorkomen en ook de vooruitzichten voor dit jaar weinig gunstig zijn.

Het rijswerk neemt belangrijk af en het aantal arbeiders neemt eer toe dan af. De toepassing van het gewapend beton aan de zeeeringen doet het werk voor de steenzetters belangrijk verminderen; ook de vroeger toegepaste methode van kaaimuurbouw, die o. a. te Rotterdam lange jaren een groot aantal rijswerkers bezig hield, is voor een belangrijk deel vervangen door een werkwijze, waarbij eveneens gewapend beton gebezigd werd. Een paar jaar geleden ztjn tal van rijs- en grondwerkers in die stad bij laatstgenoemde wijze van kadebouw gebezigd; zti hadden zich in betrekkelijk korten tij d geoefend in het werk van ijzerbinden en vlechten, dat bij het gewapend beton een belangrijken factor vormt, doch nu, voorloopig althans, daar de groote werken van dien aard gestaakt zijn, is het moeilijk plaats te vinden voor de vele werkzoekenden.

Voor drie jaar was er bovendien veel werk voor deze lieden bij de belangrijke rijswerken, die moesten ondernomen worden als gevolg van den watersnood in Zeeland.

De arbeiders dezer soort wonen veelal in keeten, waaromtrent straks nog het een en ander zal worden medegedeeld.

In den laatsten ttjd worden velen ook ondergebracht in woonschuiten, z.g. arken, die dan van het eene werk naar het andere worden vervoerd, en daar zij een meer blijvend karakter hebben, beter kunnen ingericht worden dan de geheel tijdelijke keeten.

Het loon wordt gewoonlijk per stuk berekend en varieert tusschen f 12 en f 18 per week. Zooals straks nader zal worden medegedeeld, moet op een uitgaaf per hoofd in de keet gerekend worden van \pm f 3-f 0 per week. Het overblijvende beteekent wel een tamelijk loon, dat voor verreweg het grootste deel aan het in de bovengenoemde plaatsen levende huisgezin ten goede kan komen, doch indien men in aanmerking neemt, dat in normale jaren dit zomerloon geregeld door enkele weken van werkeloosheid wordt afgebroken, dan kan er moeilijk sprake van zijn, dat er werkelijk in de genoemde 8 zomermaanden eenig belangrijk bedrag bespaard wordt.

Gedurende de overige 4 maanden trachten d« rijswerkers hun brood te verdienen door in de grienden te werken of door het maken van hoepels.

In beide bedrijven kan f 8 tot f 9 worden verdiend. In de grienden is de arbeidstijd van licht tot donker; bij het hoepelmaken moet men, ten einde dit loon te verdienen, 's morgens reeds te 5 uur beginnen, om, bijna zonder schafttijd, eerst te 8 uur te eindigen.

Het werk in de grienden is een harde arbeid. Het leven in de soms zeer gebrekkige keeten op de eilanden van den Biesbosch heeft reeds meermalen het onderwerp van een beschrijving gevormd. Bovendien is ook voor dezen arbeid het aanbod belangrijk grooter dan de vraag.

Het hoepelmaken wordt van jaar tot jaar minder, daar de verzendingen van tal van artikelen, die vroeger in vaten geschiedden, thans in kisten plaats hebben. Genoemde arbeid is steeds stukwerk. De hoepels worden betaald per 40 bos of 1000 stuks, onderscheiden naar de soort.

In bovengenoemd loonbedrag is begrepen de opbrengst der spaanders, die voor de arbeiders is en die 20 pct. van het loon vormt. Doch ook deze opbrengst

HOOFDSTUK VI.

Grondwerkers.

Het grootste gedeelte van hen, over wie dit onderzoek geloopt heeft, bestaat uit arbeiders zonder eenige bepaalde vakkennis. Toch moet hieruit niet worden afgeleid, dat het werk van deze lieden gemakkelijk door niet geoefenden kan worden overgenomen. Zij, die dit verrichten, moeten van jongs af aan dezen buitengewoon zwaren arbeid, om gedurende lange dagen grond te spitten, gewoon zijn. Allen, die de polderjongens wel eens hebben gadeslagen, zullen zich niet alleen verbaasd hebben over hunne gestage, langdurige krachtsontwikkeling, doch ook over de onversaagdheid, waarmede zij koude en nat weer weten te trotseeren.

De volgende staat geeft een lijst der eigenlijke grondwerkers, waarover het onderzoek geloopt heeft, gerangschikt naar de plaatsen waar zij gedomicilieerd zijn, met vermelding welk deel dezer arbeiders thans in het buitenland werkzaam is. Deze staat geeft dus de cijfers, voorkomende op bladz. 3, na aftrek van hen, die tot de 3 afzonderlijke groepen vakarbeiders behooren.

	Totaal aantal grondwerkers.	Aantal grond- werkers, die geregeld naar het buitenland vertrekken.
<i>Zuid-Holland.</i>		
Ameide	30	
Bergambacht- A 111111ers tol	25 200	
Giessendam .	245	50
Hardinxveld .	550	140
Sliedrecht .		75
<i>Gelderuul,</i>		
Ammerzoden-Well	50 150	25
Driel	70	120
Hedel . .	32	50
Zulliehem.		1
Transporteeren	1352	5
		475

	Totaal aantal grondwerkers.	Aantal grond- werkers, die geregeld naar het buitenland vertrekken.
Per transport	5007	2497
Sprang .	20	7
Sleeuwijk-de Werken	80	20
Steenbergen .	60	50
Terheijden (Wagen berg)	100	50
Veen, Wijk c. a.	150	15
Vlijmen	70	30
Vrijhoeve-Capelle .	25	20
Vught.	30	
Waspik.	30	10
Werkendam .	20	
W oensdrecht- Hoogerheiden	400	200
Wouw.	200	140
Zevenbergen .	16	10
<i>Zeeland.</i>		
Axel.	30	20
Clinge .	125	80
Hontenisse	250	190
Hulst	50	40
St. Jansteen .	120	100
Kattendijke	4	
Koewacht.	70	60
Kruiningen	25	
Nieuw-Vosmeer	20	15
Ter Neuzen.	50	40
	6952	3594

Deze plaatsen kunnen in 4 verschillende groepen verdeeld worden. De splitsing is gebaseerd, eenerzijds op de ligging der dorpen, anderzijds op de invloeden die op het bedrijfsleven der arbeiders inwerken.

De *eerste groep* is die, waarvan Sliedrecht het middelpunt vormt. Op de hier wonende arbeiders heeft het werk, dat in de nabijheid der dorpen in de grienden wordt uitgeoefend, een grooten invloed.

De *tweede groep* wordt gevormd door de plaatsen van Westelijk Noordbrabant en Zeeland. Het bedrijfsleven der in die dorpen wonenden wordt voor een groot deel beheerscht door het werk op de beetwortel velden en suikerfabrieken.

In de *derde groep* zijn de dorpen van het overige deel van Noordbrabant en van Gelderland ingedeeld. Op het leven der hier gedomicilieerde arbeiders heeft het werk, dat zij in de nabijheid hunner woonplaatsen kunnen vinden, weinig of geen invloed.

zeer hard werken. Uit den aard der zaak zijn deze ongehuwde jonge mannen ook de eersten om in Duitachland werk te zoeken.

Enkele arbeiders uit die groep, o. a. die te Made en Drimmelen, Hardinxveld en Dussen, kunnen ook wel werk vinden bij de suikerfabrieken, zoodat feitelijk deze gemeenten voor een gedeelte tot de tweede groep behooren.

Gememoreerd dient hier nog te worden, dat er hoofdzakelijk uit dezelfde gemeenten 40 arbeiders geregeld het geheele jaar door werken aan de fabriek der firma Wilton te Rotterdam. Zij wonen daar in twee zeer goed ingerichte keeten en verrichten werk aan de in het droogdok dier firma geplaatste schepen. Zij verdienen f 12 tot f 22 per week en moeten ongeveer f 4 voor kost betalen: Deze lieden gaan om de andere week geregeld van Zaterdagmiddag tot Maandagvoormiddag naar huis.

Een niet onbelangrijk getal grondwerkers uit deze plaatsen heeft werk gekregen bij een groote door Hollanders geleide aannemersfirma te Düsseldorf, die o. a. belangrijke werken heeft uitgevoerd voor de verbreding van het Kaiser Wilhelmkanaal.

Hunne verdienste was daar ± f 14 per week, zoodat zij niet veel meer dan f 6 à f 7 naar hunne gezinnen konden sturen.

Bij de tweede groep, ten opzichte van welke de arbeid in den vreemde zoo zeer op den voorgrond staat, zal omtrent het leven der polderjongens aan gene zijde der grenzen nog een en ander worden medegedeeld.

TWEEDE GROEP.

Deze omvat de gemeenten:

Geertruidenberg, Hooge en Lage Zwaluwe, Wagenberg, Zevenbergen, Steenberg, Halsteren, Nieuw-Vosmeer, Wouw, Woensdrecht, Ossendrecht, Putte, Rucphen, Rosendaal. Etten en Leur, Bergen op Zoom, Raamsdonk, Kruiningen, Kattendijke, Terneuzen, Hontenisse, Hulst, Axel, Clinge, Koewacht, St. Jansteen.

Er is zonder twijfel in den laatsten tijd een vermeerdering waar te nemen van hen, die in deze dorpen aan het polderwerk de voorkeur geven boven den boerenarbeid.

Alleen de inwoners van de op Zuid-Boveland gelegen gemeenten Kruiningen en Kattendijke trekken niet naar het buitenland; van al de anderen is het werken in den vreemde hoofdzaak.

Het grootste gedeelte van laatstgenoemden komt terug, voordat de suikercampagne begint; de overigen blijven 9 tot 10 maanden over de grenzen. Zelfs de betrekkelijk weinigen, die in Nederland bij eenig openbaar werk arbeiden, keeren, wanneer zij niet zeker weten, dat zij daar zoo goed als geheel den winter werk zullen vinden, naar hunne woonsteden terug om b-j de naburige suikerfabrieken werk te vinden. De suikercampagne heeft bovendien nog een grooteren invloed. Verschillende arbeiders komen toch reeds in September terug om dan de bieten uit het land te halen; is dat werk afgeloopen, dan gaan zij naar de fabriek.

Het streven is, om zoo lang mogelijk te huis of althans nabij het "te huis" te verblijven, zoodat men Zondags daarheen kan gaan. Deze wensch treedt minder sterk op den voorgrond bij de ongehuwden. Deze blijven gewoonlijk zoo lang mogelijk in het buitenland.

nog op enkele feestdagen naar het vaderland. Zoo trokken de meesten met Pasenen en Pinksteren naar hunne familie. In sommige gemeenten is het gewoonte met Petrus en Paulus (o.a. te Wouw) naar huis te gaan; anderen komen met de plaatselijke kermis (Hulst, Driel, Ossendrecht, Putte, enz.) om hunne familie te bezoeken.

Een kleine verbetering in de ongunstige arbeidsmarkt in westelijk Noord-brabant heeft de groote brand te Raamsdonksveer gegeven. Daar konden een aantal polderjongens uit de naaste omgeving in 1909 werk vinden.

Een lichtstraal bij al de ellende van heen en weertrekken wordt geworpen door de ontginningen, die in de buurt van Rucphen (het Heike) ondernomen zijn en waar thans een 50 grondwerkers arbeid kunnen vinden. Zij verdienen daar f 1 per dag. Zulks wordt door de bevolking des te meer op prijs gesteld, omdat er bij deze in het bijzonder groote tegenzin bestaat, over de grens te trekken.

Ofschoon Putte geographisch bij deze groep gemeenten behoort, nemen de daar wonende arbeiders geen deel aan de bieten- of suikercampagne. Wel komen enkele daarwonenden reeds in October te huis. Zij verdienen Clan een dagloon met het plukken van pijnappels in de bij het dorp gelegen dennenbosschen, behorende aan Belgische grondeigenaren. De appels worden in België verkocht. Later vinden dezelfde lieden dan werk bij het hakken in de bosschen. Enkelen kunnen aldus 2 tot 3 francs daags verdienen.

Het plukken der pijnappels geschiedt echter vaak te vroeg, reeds in September, wanneer deze niet geheel rijp zijn. De kans is groot, dat zulks definitief zal verboden worden.

Putte is een der plaatsen, waar het voortdurend gescheiden ztjn van den man van het gezin het sterkst is. Verschillenden komen slechts per jaar 4 dagen te huis, met Puttensche kermis (Juli). Dit geschiedt aldus reeds jaren achter elkaar.

In een dergelijken toestand verkeerden zij, wier gezinnen te Hulst wonen. In dit stadje zelve is niets te verdienen; slechts zeer weinigen maken de bieten-campagne mede. De meesten komen slechts 4 tot 6 weken gedurende den winter te huis. Enkelen (meest ongetrouwden) komen ook met de kermis (Mei) hunne familie bezoeken.

Ook in Clinge neemt een belangrijk deel der 125 polderjongens geen deel aan de bieten- campagne. Enkelen (\pm 20) vinden compensatie in het klompenmaken, waarmede f 1 à f 1.20 per dag te verdienen is bij zeer hard werken. Anderen kunnen een dergelijk loon maken met het boomen vellen in de nabijgelegen bosschen.

In Hontenisse wordt eveneens weinig in de bieten gewerkt. De meesten van hen, die daar domicilie hebben en in Duitschland geregeld werken, komen slechts een enkele maal in het jaar te huis.

Hoe sterk daar de afwezigheid is, blijkt wel hieruit, dat een dezer lieden mededeelde, dat' hij nauwkeurig had aangeteekend, 'wanneer hij de laatste 15 jaar te huis was geweest. Het bleek toen, dat hij 18 maanden in totaal in zijn gezin had doorgebracht, dus gemiddeld ongeveer 5 weken per jaar.

Een merkwaardigheid in deze groep van gemeenten vormen verder de te Koewacht gedormcilleerden. Deze vertrekken toch vooral in de maanden October en November naar het buitenland en komen eerst in Mei of Juni terug. Dan blijven zij 4 tot 6 weken in Koewacht, waar zij arbeiden of in eigen hof, of bij de boeren in de omgeving. Gaat de oogst rijpen, dan trekken zij naar verschil

Te Sprang kunnen enkele daar gedomicilieerden nog des winters een schamel loon (f 4.50-f 5.50) verdienen met schoenmaken.

Te Rosmalen verdienen de vrouwen der polderjongens nog wel iets, door met eigen geteelde groenten en gemeste kippen naar de markt te 's Hertogenbosch te gaan.

Ook in enkele dezer gemeenten, o. a. Oosterhout en Grevelduin-Capelle, gaan sommige polderjongens half Januari naar Duitschland, om in Maart weder terug te komen, en dan te trachten bij Nederlandsche aannemers werk te vinden.

Zelfs bij zulk een korten tijd arbeid over de grenzen, worden de reiskosten heen en terug ruimschoots uitgewonnen. In Noordbrabant zijn toch dagloonen van f 0.60 in den winter geen zeldzaamheid, terwijl zelfs voor zulke karige belooningen het aanbod de vraag nog dikwijls overtreft.

DE VIERDE GROEP

vormen de in noordoostelijk Noordbrabant liggende gemeenten Herpen en Dieden en het meer in het midden liggend dorp Schijnd81, waar de grondwerkers tevens grasmaaiers ztjn. In het algemeen werken de lieden uit de beide eerstgenoemde gemeenten als volgt:

Van Vastenavond-Juni in Duitschland als grondwerker;

Juni-half Juli in Nederland als grasmaaiër;

half Juli-September in Duitschland als korenmaaier ;

September-Vastenavond in Duitschland als grondwerker.

Deze lieden werken nimmer als grondwerker in Nederland.

In de genoemde plaatsen zelve is zoo goed als niets te verdienen. Het landbouwbedrijf betaalt daar zeer slecht; enkele ouderen, die men niet meer in Duitschland wenscht, worden vaak te werk gesteld bij houthakken en dennen-rooien. De gemeente Herpen, die veel heidegrond in eigendom heeft, maakt van dezen arbeid een soort werkverschaffing en betaalt dan f 0.70 per dag.

Enkele arbeiders' trekken ook naar het naburige Ravestein urn teen te schillen en kunnen dan f 0.75 verdienen. Als korenmaaier wordt in Duitschland f 2 per dag verdiend; omtrent de verdienste van het daar verrichte grondwerk en de kosten om in den vreemde te leven, is boven reeds een en ander medegedeeld.

Van eenige neiging tot verplaatsing van deze arbeiders naar streken, waar meer te verdienen valt, is niets te bespeuren. De woningtoestanden in deze streken ztin in het algemeen treurig. De meeste vrouwen houden een varken. Vallen de verdiensten van den man iets mede, dan kan het geslachte varken voor het huisgezin behouden worden; anders wordt het vleesch geheel of gedeeltelijk verkocht.

Ook de arbeiders uit Schtjndel gaan des zomers naar Zuid- en Noordholland als gras- en korenmaaiers. Den overigen tijd vinden zij werk in Duitschland.

die in Hoofdstuk II vermeld zijn als de plaatsen, waar de rijswerkers wonen, namelijk 170 of 1.3 %.

De 15 bovenvermelde Geldersche plaatsen leverden slechts 26 bootwerkers of 0.2 't«

In het geheel was er 4 % van het bovengenoemde aantal te Rotterdam werkzame havenarbeiders geboortig uit de gemeenten, waar de polderjongens inheemsch zijn.

Genoemd onderzoek is nog eenigszins voortgezet, doordat nagegaan werd hoeveel van hen, die zich van 1 Januari tot 1 Juli 1910 te Rotterdam gevestigd hebben, en op het bevolkingsbureau als hun beroep, dat van "los werkman" opgaven, uit Noord-Brabant en Zeeland kwamen. Het bleek nu, dat er uit de beide provincies, die zoo overwegend de polderjongens leveren, niet meer dan 40 personen zich als zoodanig te Rotterdam gevestigd hadden.

Men neme hierbij in acht, dat de naam van "los werkman", zoowel gevoerd wordt door hen, die in de haven arbeiden, als door degenen, die zonder vakarbeid te kennen, bli de bouwbedrijven werkzaam zijn.

maar toen was er gebrek aan handenarbeid in ons land. De loonen waren in verhouding hooger dan thans en in elk geval wist men zeker, dat men 9 maanden van het jaar geregeld werk had.

De overige 3 maanden konden besteed worden aan het in orde houden van huis en hof, of door het werken in de grienden kon nog een loon verdiend worden, waarvan men althans gedurende den winter leven kon. In elk geval was men toen in den regel een vierendeel jaars thuis.

Toen was er van buitenslands werken geen sprake.

Wanneer dit geschiedt tegen hoog loon, zooals beschreven werd, is de arbeid in verre landen een hoogst gelukkig verschijnsel. Hij is te danken aan de energie onzer groote aannemers. Wanneer de afwezigheid van het gezin, gedurende geruimen tijd, beloond wordt met de vorming van een overgespaard kapitaaltje, dat het mogelijk maakt den strijd om het bestaan voor zich zelf en de kinderen in hooge mate te verlichten, dan worden zeker de bezwaren aan zulk een toestand verbonden ruimschoots vergoed.

Met het in den vreemde verdiende geld heeft kapitaalvorming hier te la~de plaats; of, indien dit niet het geval is, wordt het gewonnen bedrag in elk geval voor het grootste gedeelte in Nederland verteerd.

Doch wanneer, zooals bij 90 pct. der in het buitenland werkenden het geval is, van zulk een oversparing geen sprake is, wanneer er gedurende het verblijf over de grenzen slechts hoogstens zooveel kan worden overgelegd, dat er reisgeld is, om het gezin eenige dagen te bezoeken, dan wijst zulks op een in elk opzicht treurigen toestand.

Op zich zelf kan het werken buitenslands niet als een absoluut verkeerd economisch verschijnsel beschouwd worden, al wijst het feit, dat het eigen land zijn zonen niet behoorlijk kan voeden, niet op groote welvaart.

Indien emigratie plaats heeft, kan deze vaak voor het moederland op den duur goede vruchten dragen. Hier heeft men echter te doen met een verschijnsel, dat geen enkele goede zijde der emigratie heeft. De connectiën van het moederland worden er niet door uitgebreid; evenmin dient vreemd geld aldus tot eenige kapitaalvorming hier te lande.

Nu moge het feit, dat de gezinnen der in den vreemde werkenden zich niet over de grenzen verplaatsen, toegeschreven worden aan eene zekere bekrompenheid, aan den anderen kant is er toch ook eenige bekoring verbonden aan de gehechtheid aan eigen hof, en aan het dorp, waar men geboren is.

Men ziet wellicht met eenige minachting neer op vrouwen, die zoo bekrompen zijn, dat haar horizont niet verder reikt, dan de huizen van het plaatsje waar zij wonen; het is aan den anderen kant ook een feit, dat indien de huisgezinnen van het platte land naar de groote steden overgeplaatst worden, er vaak een degeneratie plaats heeft, die niet ten goede komt, aan het nageslacht.

De jeugd, die in de dorpen opgevoed wordt, munt in vele opzichten uit boven de kinderen der stads bevolking. De jonge generatie wordt op het platte land waarlijk ook niet overdadig gevoed; in vele opzichten is er gebrek aan het noodige, maar toch is zij in het algemeen fysiek en moreel beter ontwikkeld dan de grootsteedsche jeugd.

De kwaal van het werken in den vreemde is veel ernstiger, dan in het algemeen wordt vermoed.

Het onderzoek, betreffende de polderjongens, loopt over enkele duizenden,

terwijl er in het jaar 1908/1909 niet minder dan **41791** Nederlanders zich bij de Deutsche Feldarbeiter Centrale ⁽¹⁾ hebben laten inschrijven.

Voor een paar decennia kwamen onze oostelijke naburen hier werken, omdat in hun vaderland geen werk te krijgen was; nu geschiedt het omgekeerde op groote schaal.

Het moge dan waar zijn, dat het leven aan gene zijde der grens duurder is dan dat aan deze zijde; het schijnt een feit te zijn dat er ginds werk is, terwijl dit hier ontbreekt.

Men verlieze bij de beschouwing dezer feiten niet uit het oog, dat de mate der werkloosheid hier te lande niet alleen beheerscht wordt door het aantal dergenen, die op een zeker oogenblik zonder arbeid zijn, doch ook door het aantal van hen, die over de grenzen werken. Deze allen zijn werkzoekenden, die trachten om, indien zulks slechts eenigszins mogelijk is, in het vaderland arbeid te vinden. Want zelfs aan een laag betaald werk in de nabijheid hunner woningen wordt door hen, om zeer begrijpelijke redenen, de voorkeur gegeven boven een schijnbaar hoog loonenden arbeid ver van huis.

Toch schijnen deze lieden er niet licht toe te brengen zijn, om bijv. in de mijnen van Zuid-Limburg te werken, die voor zoovele uitheemsche elementen een arbeidsveld zijn. Degenen, die dit beproefd hebben, zijn weder spoedig of naar hunne oude woonplaatsen teruggekeerd, of verder oostwaartsch getrokken, om in het Rijnland boven den grond arbeid te vinden.

Men neme ook in acht, dat het de beste, meest energieke arbeiders zijn, die den moed hebben over de grenzen te gaan; de minderwaardigen blijven veelal achter. Hoezeer het ook moet toegejuicht worden, dat eerstgenoemden liever, ver van huis trachten te arbeiden, dan dat zij met de armen over elkander in hunne dorpen blijven zitten, toch wordt het in den laatsten tijd wel eens als de meest natuurlijke zaak ter wereld beschouwd, dat onze krachtige mannen een arbeidsveld buitenslands vinden en wordt dat middel ter bestrijding van de Nederlandsche werkloosheid misschien wel eens wat al te gretig aangevat. Uit het medegedeelde blijkt zeker voldoende, dat het werken over de grens in vele gevallen een middel is, dat het gezinsleven op hoogst denkelijke wijze aantast en dat het aanbod van arbeidskrachten hier te lande niet doet verminderen.

⁽¹⁾ Ter vergelijking diene: dat er in 1908/1909 zich lieten inschrijven van andere natiën:

Polen uit Rusland 216405; Polen uit Gallicie 86050; Ruthenen uit Rusland 267; Ruthenen uit Gallicie 75102; Duitsehers uit Rusland en Oostenrijk 49595; Hongaren 25770; Italianen 37137; Belgen 3002; Denen 6367; andere nationaliteiten 55862.

HOOFDSTUK VIII.

Resultaat van het onderzoek.

Gerust kan men zeggen, dat het overgroots deel der nijswerkers, steenzetters en grondwerkers bij het werken in den vreemde niets kan overhouden, zelfs niet voor den winter, om niet te spreken van het sparen voor ziekte of ouden dag.

Zoo goed als alle tot deze categoriën behoorenden moeten leven van de hand in de tand, zooals zeker in het algemeen de arbeider doet, doch zooals bij deze lieden onder bedenkelijke omstandigheden geschiedt.

Er is echter immers dit grootte verschil met een gewonen werkman, dat deze lieden niet bij hun gezin kunnen verblijven. Aan de eene zijde vervult het hem, die deze toestanden van nabij gadeslaat met grooten eerbied voor de trouw aan het gezinsleven, dat deze arbeiders siert. Ver van de hunnen verwijderd, werken deze mannen in den vreemde, vaak onder zeer ongunstige omstandigheden! Voorbeelden te overvloedig van lieden, die zich bij het doen van eigen ménage zelfs de kosten van warm eten ontzeggen en op brood en koffie leven, om hunne groote gezinnen, die vaak slechts enkele weken, om niet van dagen te spreken, in het jaar terugzien, het allernoodigste te geven. Mocht er eens een enkele maal geklaagd worden over een kwaadwillige verlating van vrouw en kinderen, zoo werd dit feit bij het uitvoerige onderzoek, in die mate als uitzondering gesignaleerd, dat er wel niet aan te twijfelen valt, dat zulks hoogst zelden voorkomt. Ook van het kwaad van "dubbele huishoudens", waartoe dit tot het uiterste gedreven nomadenleven aanleiding zou kunnen geven, werd slechts hoogst zelden gesproken.

Hier tegenover staat zeker, en zulks geeft vaak tot overdreven verhalen aanleiding, dat de polderjongens bij de dorpskermessen te huis komende, wel eens de spaarpenningen van een geheel en zomer opmaken, doch in het algemeen doen dit de ongehuwden; de huisvaders gaan zich ook dan veelal niet te buiten. Dan worden door de jonggezellen vaak met de vriendinnen hunner jeugd banden aangeknoopt, die wel eens blijken van te innigen aard te zijn geweest. Nu pleit het zeker weder in hooge mate voor de mannen, dat deze, niettegenstaande zij ver van huis werkende, allicht eiken band met de achterblijvenden gemakkelijk zouden kunnen losmaken, niet aarzelen de gevolgen dezer te innige vriendschap te aanvaarden en zoo goed als altijd onmiddellijk bereid zijn een huwelijk aan te gaan. Toch weten zij, dat het grondvesten van een huishouden voor hen veel zorgen en geen huiselijk geluk kan brengen.

Het leven der polderjongens was een 3 tot 4tal decennia geleden wel hard, in sommige Opzichten (inrichting keeten, werktijd, enz.) zeker harder dan thans,

HOOFDSTUK VII.

Werkzaamheid der polderjongens in de haven van Rotterdam.

Het zou voor de hand liggen, dat de arbeiders uit de in de voorgaande hoofdstukken vermelde gemeenten, zich in het bijzonder aangetrokken gevoelden tot de haven van Rotterdam. Deze is toch niet te ver van hunne woonplaatsen gelegen. Het werk betreffende het laden en lossen van zeeschepen heeft in vele opzichten eenige overeenkomst met den arbeid, dien zij gewoon z~n te verrichten.

Zooals reeds op bldz. 23 werd medegedeeld, vinden een 40 tal polderjongens geregeld werk in de groote fabriek der firma WILTON. In hoeverre deze zelfde categorie arbeiders ook bij het laden en lossen der zeeschepen betrokken zljn, moge uit het volgende blijken.

In verband met andere onderzoekingen scheen het van belang, dat men zich rekenschap gaf van de herkomst van de Rotterdamsche havenwerkers; door vriendelijke tusschenkomst van het lid der Staatscommissie over de werkloosheid, den Heer W. A. ENGELBRECIIT werd er een onderzoek ingesteld naar de geboorteplaatsen der 13182 personen, die zich bij de volkstelling van 31 December 1909 als bootwerker te Rotterdam hadden opgegeven. Het is zeker goed hierbij te vermelden, dat dit getal niet de geheele hoeveelheid der in deze gemeente gedomicilieerde havenarbeiders vertegenwoordigt. Er z~n zonder twijfel nog een niet onbelangrijk aantal dezer lieden, die zich b~ de volkstelling onder een anderen naam hebben opgegeven. Maar toch is het aldus onderzochte zeker van groot belang.

Van het genoemde cijfer waren er 5417 of 41.1 % gehoren te Rotterdam; 1421 of 10.7 0/0 waren herkomstig van de, sedert den geboortedatum der thans volwassenen, bij die stad getrokken gemeenten Delfshaven, Charlois en Kralingen en van de 5 gemeenten Capelle, Schiedam, Rhoon, Hillegersberg en IJsselmonde, die onmiddellijk aan Rotterdam grenzen en waarvan sindsdien gedeelten bij de groote stad getrokken z~ n.

Zeker tegen de verwachting van velen, die zich met het arbeidersvraagstuk in de Rotterdamsche haven bezighouden, blijkt het dus, dat ruim de helft der bootwerkers in deze stad of in hare onmiddellijke omgeving geboren z~n.

Niet meer dan 506 of 3.8 0/0 kwamen uit Noord-Brabant.

Van deze kwamen er 286 of 2,2 0/0 uit de Noorbrabantsche dorpen, waar de polderjongens gedomicilieerd z~n.

Uit Zeeland waren 752 of 5.7 0/0 van de totale hoeveelheid bootwerkers geboortig. Intusschen kwamen er niet meer dan 43 of 0.3 0/0 uit de plaatsen, waar de polderjongens wonen.

In verhouding meer bootwerkers leverden de 6 gemeenten Van Zuid-Holland,

lende plaatsen van Holland om werkzaam te zijn bij de landbouwers. Anderen nemen deel aan de bieten-campagne en gaan na afloop naar het buitenland.

De verdiensten bij het werken in den oogst in Holland, bedragen gemiddeld f 2.- à f 2.25 per dag. De mannen verblijven dan gewoonlijk in de schuren van de landbouwers.

Een dergelijken toestand vindt men ook te Woensdrecht. Tal van arbeiders gaan na de bieten-campagne naai- het buitenland en verblijven daar tot midden Maart .

.In het algemeen is de economische toestand der gezinnen in laatstgenoemde plaats een niet ongunstige. De meesten hebben bij hun woning een niet te klein stukje grond, waarop zij rogge, aardappelen en groenten telen. Zij houden veelal 2 varkens en 1 tot 3 geiten.

Er zijn bij deze groep gemeenten ingedeeld, die evenzoo goed tot de voorgaande kunnen gerekend worden, bijv. Raamsdonksveer.

De hier wonende arbeiders nemen deel aan de bieten-campagne, doch werken ook op de grienden van den Biesbosch en in de hoepelmakerijen.

In verband hiermede gaan er verschillenden van Februari tot September naar Duitschland, werken in de suikerfabrieken en. vervolgens in den Biesbosch.

DERDE GROEP.

Tot deze groep behooren de Noordbrabantsche en Geldersche dorpen: Drunen, Sprang, Rosmalen, Empel, Hedikhuizen, Nuland Heusden, Hedel, Waspik, Vught, Berlicum, Zuilichem, Nederhemert, Alem, Mare en Kessel, Grave, Oss, Lith, Lithoijen, Heesch, Nieuwkuik, Ammerzoden-Well, Driel, Heeswijk, Vrijhoeve-Capelle, Vlijmen, Oosterhout, Grevelduin-Capelle.

In enkele dezer plaatsen wordt nog eenige industrie gevonden. Zoo vindt men bijv. te Driel steenfabrieken en mandenmakerijen, te Oss exportslachterijen en margarinefabrieken, een hulzenmakerij en een wattenfabriek (te zamen met ± 350 man), te Ammerzoden-Well mandenmakerijen, te Hedel klompenmakerijen. Eerstgenoemde geven in den winter geen werk en overigens een slechts schamel loon; aan de fabriek te Oss kan slechts een beperkt aantal menschen werken, zU verdienen daar dan f 9 per week; velen trekken dus naar Duitschland. Het mandenmaken moet geleerd worden; de meeste grondwerkers verstaan dit vak niet. In verband met laatstgenoemde industrie schillen te Driel de vrouwen de teenen voor het mandenmaken en verdienen daarmede een loon van f 0.60 à f 0.70 per dag.

In den allerlaatsten tijd hebben nog al tamelijk veel arbeiders werk gevonden bij de in aanleg zijnde kanalen in Noordbrabant. Toch kan bij deze werken slechts een betrekkelijk klein gedeelte der beschikbare krachten geplaatst worden, zoodat velen naar Duitschland trekken. Op verschillende plaatsen (o. a. Vlijmen) lijden z-j, die te huis blijven en op werk hier te lande wachten, bittere armoede. Van de in Duitschland werkende arbeiders geldt hetgeen daaromtrent boven reeds is medegedeeld.

Indien deze lieden in de Rijnprovincie werken, komen zij elke 3 of 4 maanden te huis.

De arbeiders uit de tot deze groep behorende Geldersche dorpen (o. a. Nederhemert) vinden wel werk aan de steenfabrieken. Hier is bet loon niet hooger dan f 8 of 9.

De gehechtheid aan het land is voornamelijk bij de vrouwen zóó groot, dat deze slechts hoogst zelden naar het land trekken waar hunne echtgenooten vaak *lhz* gedeelte van het jaar werken. Soms gaen jonggehuwden wel eens daarheen, doch gewoonlijk keeren deze spoedig weder terug. Deze terugkomst heeft bijna altijd plaats, wanneer de kinderen moeten schoolgaan. In Duitschland moet een tamelijk hooge "Schulsteuer" betaald worden, die men vermijdt door weder naar het vaderland te verhuizen; bovendien wenscht men de kinderen liefst op Hollandsche scholen te doen gaan.

Wel is in enkele plaatsen (o.a. Ossendrecht, Wagenberg) een trek van gezinnen naar de groote steden waar te nemen. Het is echter niet zeldzaam, dat ook deze weder naar de oude woonplaats terug keeren.

Verreweg de meesten gaan naar Duitschland en werken te Essen, Keulen, bij Stettin, Wilhelmshafen, Kiel, Duisburg, Crefeld, Oberhausen. Eenige anderen vonden werk in Frankrijk (o.a. die van Putte, Clinge, Koewacht). Meer dan in laatstgenoemd land wordt in België werk gevonden (bijv. die van Terneuzen, Clinge, Koewacht, in de buurt van Antwerpen; die van Hooge en Lage Zwaluwe en St. Jansteen bij een bekende Hollandse, te Antwerpen gevestigde, aannemersfirma).

In Duitachland wordt \pm f 2.80 per dag verdiend (12 uur tegen 40 pf.). Van het weekloon moet echter f 6.- af voor het verblijf in de keeten of kosthuizen.

Het werk te Antwerpen wordt met f 1.65-f 1.90 per dag betaald. De arbeiders moeten daar \pm f 0.65 per dag kostgeld in de keet betalen, zoodat hoogstens f 1.- voor het gezin overblijft.

Voorzoover de arbeiders in keeten leven, verschilt de toestand weinig van dien in Nederland. Wonen zij in logementen, dan betalen zij f 1.75 per week voor slapen, bewassing en koffie, terwijl het noodige voedsel door hen zelve wordt ingekocht. Ook dan is een bedrag van \pm f 5.- à f 6.- per man noodig om in het onderhoud te voorzien.

In Frankrijk bedraagt het loon van 4 tot 6 francs per dag:

Bij het steken der bieten wordt f 1.50 tot f 2.50 per dag verdiend.

Aan de suikerfabrieken maken de daglooners f 9.-, als z-i aangenomen werk hebben f 12-f 15, per week. De eigenlijke campagne van deze duurt slechts 8 tot 10 weken.

Het werk in de bovengenoemde plaatsen zelve is zeer schaarach. Boelenarbeid wordt met f 0.80 tot f 1.- per dag betaald. Men moet hierbij dan in acht nemen, dat de arbeiders vaak nog 's morgens en 's avonds 1 uur en langer moeten loopen om hun tehuis te bereiken.

In de buurt van Ossendrecht vindt men nog eenige industrie (4 peekoffie-fabrieken, 1 kleine zeemlederfabriek en 2 steenfabrieken) waar zij, die in Nederland arbeiden, indien zti op de betreffende werken "gedaan" krijgen, nog wel eens eenig werk kunnen vinden. In de fabrieken wordt dan f 1.25 betaald.

Op andere plaatsen (o.a. te Wagenberg) wordt nog wel, nadat de suiker-campagne afgeloopen is, een schamel loon verdiend met boscharbeid. Anderen gebruiken de wintermaanden ter bewerking van het eigen akkertje, dat dan 's zomers verder door vrouwen kinderen onderhouden wordt.

Kunnen de in den vreemde werkende lieden het slechts eenigszins betalen, dan komen zij, behalve natuurlijk met Kerstmis, wanneer zij altijd te huis zijn,

Eindelijk wordt de *vierde groep* gevormd door een paar dorpen in Noordbrabant, uit welke de inwoners gedurende enkele maanden trekken om als grasmaaier den kost te verdienen.

EERSTE GROEP.

Deze omvat de volgende gemeenten: Ameide, Bergambacht, Ammerstol, Hardinxveld, Giesendam, Sliedrecht, Made-Drimmelen, {\lmlkel'k, Sleeuwijk en de Werken, Werkendam, Andel met het nabij gelegde Rijswijk, Veen, W~jk c.a. en Dussen.

In het algemeen vinden zij, die in deze gemeenten wonen het gemakkelijkst werk in ons land, omdat tal van aannemers van groote werken in of bij die plaatsen wonen. De grondwerkers uit deze plaatsen trekken dan ook niet zooveel naar het buitenland, als die welke gedomicilieerd zijn in de tot de andere groepen behorende gemeenten. De polderjongens worden gewoonlijk door de z.g. putbazen aangenomen .. Deze wonen in het algemeen met hunne vrouwen in de keeten, die bij de werken worden opgericht. De gewoonte is, dat in zulk een tijdelijke woning 16 man verblijf houden; een klein vertrekje is afgescheiden voor het gezin van den putbaas. De arbeiders hebben dan van den aannemer vrije woning en vrij turven voor het verwarmen en het bereiden van voedsel; z~j moeten echter f 0.15 tot f 0.50 aan de keetvrouw betalen voor bewassing, verzorging van de kleed eren, bereiding van het eten, enz.

Een van ouds bestaande gewoonte is deze. dat de keetvrouw f 0.30 per man en bovendien nog f 0.03 voor het gebruik der borden, kommen, enz. ontvangt, terwijl zij verder van dengeen, die niet helpt bij het aardappelschillen, f 0.10 per week beurt.

Verder koopt deze vrouw gewoonlijk het eten voor gemeenschappelijke rekening in, waarbij z~i niet zelden nog een winst te haren bate tot zich trekt. Vaak wordt deze geschat op 10 pct. van de inkoopsom. Er werden zelfs mededeelingen gedaan, dat indien de arbeider zelve boter en spek medeneemt, de keetvrouw f 0.05 per 1/2 K.G. vergoeding vraagt.

In het algemeen werken deze lieden gedurende ongeveer 10 maanden buiten de genoemde gemeenten; is het slap, dan wordt deze tijd ook wel eens tot 6 maanden gereduceerd. Zij kunnen, evenals dit voor de rijswerkers werd medegedeeld, wel ongeveer 4 maanden werk vinden in de griendlanden van den Biesbosch, die in de nabijheid dezer dorp-u liggen of in de hoepelmakerijen. Daarmede wordt dan f5-f 7 verdiend, terwijl op de werken het loon varieert tusschen f 11 en f 14. Het leven in de keeten vordert t 3-f 5 per man: De huishuur in deze plaatsen bedraagt tusschen f 0.50 en f 1.

Van die groep werd in Bergambacht en Ammerstol *niet* over gebrek aan werk geklaagd, daarentegen wel in Hardinxveld en Meerkerk en in het bijzonder te Sliedrecht.

Uit laatstgenoemde plaatsen trachten de arbeiders dan ook werk te vinden in Duitschlandvzf het ook nog .op tamelijk bescheiden voet.

Een kenmerkend verschijnsel ten opzichte van enkele dezer gemeenten is, dat de jongeren al langer hoe minder lust hebben, het hoepelmaken te leeren. Deze kunnen, wanneer zij ongehuwd ztjn, des zomers wat overleggen en verkiezen liever gedurende de wintermaanden het opgaspaarde geld te verteeren, dan dat zij, zooals hunne vaders zulks gewoon waren, voor een schamel loon

	Totaal aantal grondwerkers.	Aantal grond- werkers. die geregeld naar het buitenland vertrekken.
Per transport	1352	475
<i>Noord- Brobosu,</i>		
Alem-Maren Kessel	15	13
Almkerk	150	60
Andel .	20	
Berlicum ,	25	25
Bergen op Zoom	13	13
Dieden .	5	
Drunen.	25	10
Dussen.	90	40
Empel .	50	10
Etten en Leur ,	100	40
Geertruidenberg	15	4
Grave ,	45	45
Grevelduin-Capelle	50	18
Halsteren,	1,50	120
Hedikhuizen,	30	20
Heesch ,	40	40
Heeswijk ,	5	
Herpen.	100	100
Heusden .	30	20
Hooge en Lage Zwaluwe ,	50	30
Lith,	20	10
Lithoyen ,	20	10
Made-Drimmelen	600	180
Neder-Hemerf	55	12
Nieuwkuyk	30	10
Nuland ,	100	30
Oosterhout	350	225
Oss,	300	250
Ossendrecht .	200	160
Princenhage .	7	7
Putte	125	100
Raamsclonk, Raamsclonksveer	375	150
Rosenclaal.	50	30
Rosmalen.	250	150
Rucphen .	125	50
Schijnclcl ,	40	40
Transporteel'en	5007	2497

gaat achteruit, daar de bakkerijen, die deze spaanders als brandstof gebruiken, al langer hoe meer met heetwaterovens worden ingericht.

Enkele dezer lieden trachten in 'de nabijgelegen suikerfabrieken werk te vinden. Zij zijn dan uit den aard der zaak geen vaklieden meer; omtrent dezen arbeid worden in de volgende rubriek enkele gegevens medegedeeld. Anderen trachten in de wintermaanden een karig stuk brood als boerenarbeider (\pm f 0.75 per dag) te verdienen.

De huishuur dezer lieden bedraagt f 0.50 tot f 1.-. In het laatste geval is er bij de won-ing gemeenlijk een open tuintje, dat gelegenheid geeft tot het kweken van enkele vruchten en het houden van een varken.

HOOFDSTUK V.

Rijswerkers en Steenzetters.

Op de uitgestrekte lage landen langs de rivier in de omstreken van Gorinchem, Hardinxveld en Sliedrecht, op de talrijke eilanden van den Biesbosch, groeit sedert eeuwen het wilgenhout, dat algemeen in Holland en Zeeland voor de zeeeringen gebezigd werd en dat ook het voornaamste materiaal vormt van de sedert het begin der 19^e eeuw ondernomen werken tot normaliseering der bovenrivieren.

In de plaatsen rondom Sliedrecht vindt men dan ook sedert onheuglijke jaren de lieden, die dit hout de vaak kunstige bewerking doen ondergaan, om het voor de verschillende doeleinden geschikt te maken. Deze kunst is erfelijk van vader op zoon. De jongen is behulpzaam bij het binden der z. g. "wiepen" en hoopt te zijner tijd even als de vader een ervaren rijswerker te worden.

Deze lieden wonen in de volgende plaatsen:

Sliedrecht.	
Werkendam	+ 350
Hardinxveld	160
Giessendam	120
Bergambacht en Ammerstol	75
Ameide.	75
Herwijnen .	10
	5
	± 795

Een zeventigtal dezer arbeiders vertoeven op dit oogenblik buiten Europa, waar zij in dienst van Hollandsche aannemers werken uitvoeren.

In het algemeen worden deze dure werkkrachten (zij verdienen eveneens een loon tot f 50 per week toe) in die vreemde landen gebruikt om bij de inlanders als leermeesters op te treden. O. a. is zulks in China het geval geweest. De bewoners van het Hemelsche Rijk, zelve sedert eeuwen aan dergelijken arbeid gewend aan de boorden hunner rivieren, toonden zich ook hier goede leerlingen. Evenzeer worden de rijswerken langs de La Plata rivier thans grootendeels door Italianen uitgevoerd, die dezen arbeid van Hollanders geleerd hebben.

Er is in verband met deze omstandigheid weinig kans, dat de werkzaamheid der rijswerkers en steenzetters in het buitenland, belangrijk zal toenemen.

Wat nu de arbeid dezer lieden hier te lande betreft, zoo kan hieromtrent het volgende worden medegedeeld. De ruim 700 dezer werklieden, die niet in het buitenland werken, trekken in ons land in de maanden, die liggen tusschen 1 Maart en 31 October van het eene werk naar het andere. Intusschen is het

om alleen de leidende krachten uit Hollanders te doen bestaan, het niet zoo heel waarschijnlijk is, dat het getal der in den vreemde arbeidenden, die onder deze rubriek vallen, sterk zal worden uitgebreid. Daarbij komt, dat de aannemers er over klagen, dat werkelijk flinke baggerbazen, die in staat zijn de zoo saamgestelde machines van onzen tijd te bedienen, al langer hoe zeldzamer worden.

De loon en der in ons land verblijvende bazen en werklieden op bagger molens, kapiteins en knechts op sleepbooten, schippers op baggerpramen, zijn aldus:

Baas op baggermolen	f 15 tot f 20	
Machinist	id.	
Dekknecht	11 tot	14
Kapitein op sleepboot	13	20
Machinist	13	18
Stuurman "	(volwassen).	9 12
Dekknecht "	(jeugdige kracht).	6 8
Schipper op baggerpraam	11	13

Hierbij moet men in acht nemen, dat deze lieden allen op hunne vaartuigen wonen; voor den kost zorgen zij zelve, of wanneer zij gezamenlijk op één vaartuig werken, treedt een jeugdige dekknecht als kok op.

Vaak hebben deze arbeiders het geheele jaar door werk, daar zij den winter in dienst gehouden worden voor het herstel of schoonmaken van werktuigen en schepen.

Het hooge loon op de baggermolens wordt verdiend ten koste van somtijds aanmerkelijk lange werktijden. Wel verbieden de Algemeene Voorwaarden voor de aanneming en het onderhoud van werken onder het beheer van het Departement van Waterstaat, (welke behalve op de Rijkswerken, ook van toepassing zijn op de meeste particuliere werken), dat er gewerkt worde op Zondagen en vóór zonsopgang en 2 uur na ondergang, terwijl deze voorwaarden tevens bepalen, dat éenzelfde arbeider niet langer dan 11 uren mag arbeiden, doch dit artikel wordt aldus opgevat, dat gedurende dien verboden tijd het eigenlijk werk, waarop toezicht gehouden wordt, moet stilstaan. De reparatiën, en die zijn bij het intensieve werk der baggermolens somtijds vele, moeten door het eigen personeel des uachts of des Zondags worden uitgevoerd.

Er bestaat een natuurlijk en volkomen gemotiveerd streven bij elken aannemer om te zorgen, dat het zeer kostbare materieel (een groote baggermolen kost thans reeds een derde millioen gulden) zoo lang mogelijk gebezigd wordt. Een dergelijke opoffering van nachtrust moet zich ook wel eens het personeel der stoombootjes en der baggeraken getroosten. Deze vaartuigen moeten toch zorgen, dat zij op het tijdstip van aanvang van het werk werkvaardig naast de baggermolens liggen. De bepaling, dat dezelfde werklieden niet langer dan 11 uren mogen werken, wordt eveneens eenigermate onttoken, door op een baggermolen of op een sleepboot één man extra te plaatsen. Theoretisch kan dan de arbeidsduur zoo geregeld worden, dat een arbeider niet langer werkt dan 11 uur. Telkenmale kan een der werklieden een paar uur onder het werk rust nemen. Dat deze echter op de in werking zijnde molens of bootjes maar een zeer betrekkelijke is, behoeft weinig toelichting.

Uit den aard der zaak wordt de toestand des winters te dien opzichte veel beter.

HOOFDSTUK IV.

Varenslieden en arbeiders op baggermaterieel.

Vóórdat de stoom werd toegepast op het verzetten van grondmassa's, waren in Sliedrecht en de naburige plaatsen aan de Merwede de arbeiders gevestigd, die zich bij voorkeur met baggerwerken bezig hielden. Zij trokken op hunne pramen naar de verschillende steden in Zuidholland, en somtijds veel verder, indien er een haven moest verdiept worden. Uit den aard der zaak was de hoeveelheid verplaatste grond slechts gering, doch daarentegen was de handenarbeid, noodig om één enkelen M3. slib omhoog te brengen zeer groot, zoodat er

voor elk eenigszins belangrijk uitdiepingswerk een groot aantal arbeiders moest gebruikt worden. Een groote behendigheid werd vereischt, om deze uitbaggeringen snel en goed te verrichten, in het bijzonder indien zulks op groote diepte moest plaats hebben. Indien men bijv. weet, dat nog het Noordhollandsch kanaal, dat tusschen de jaren 1819-1825 werd aangelegd, voor een groot deel tot op een diepte van 6 M. met de hand werd uitgebaggerd, dan behoeft het wel geen toelichting, dat een groote hoeveelheid arbeiders daartoe benoodigd was.

De eigenlijke handbaggering werd vervangen door het werken met moddermolens, die eerst met de hand gedraaid, later door middel van paarden bewogen werden. Eindelijk werden, hoewel nog zeer aarzelend, in het vierde decennium der 19de eeuw, proeven genomen met de door stoom bewogen baggermolens.

Het behoeft niet te verbazen, dat deze machinale inrichtingen, die uit den aard der zaak, nog geen groot bedrag vorderden, werden aangeschaft door de voormannen der Sliedrechtsche baggerlui, aan wie men nu eenmaal gewoon was dergelijk werk per eenheid uit te besteden.

Toen in het zevende decennium de belangrijke werken werden begonnen, die aan de beide groote havens van ons land nieuwe wegen naar zee moesten schenken, en een weinig later de kleinere havens in het zuiden en noorden des lands in verband met den aanleg der spoorwegwerken werden uitgebreid, werd daarmede door de ondernemers der baggerwerken een leerschool doorlopen, die hen in die mate ontwikkelde, dat de N ederlandsche aannemer een wereldreputatie verwierf voor de uitvoering van baggerwerken ; een naam, die weder terugwerkte op onze vaderlandsche industrie, daar spoedig de Nederlandsche, aanvankelijk eveneens uitsluitend in de nabijheid van Sliedrecht gevestigde machine- en scheepsbou wfabrieken de door de geheele wereld erkende specialiteiten voor de vervaardiging van werktuigen voor grondverplaatsing werden.

De kleine ondernemers van handbaggerwerken hadden zich inmiddels ontwikkeld tot de energieke, kapitaalkrachtige aannemers van publieke werken, die thans, nu in het vaderland weinig belangrijke werken meer worden uitgevoerd, de Nederlandsolie vlag op hunne vaartuigen doen wapperen in tal van

HOOFDSTUK IIL

Metselaars en Stukadoors.

Een zeer bijzondere categorie wordt gevormd door de metselaars en stukadoors. Van deze wonen er \pm 75 te Terheyden en \pm 400 te Vught in Noordbrabant. V.,r ordt er ergens in ons land een groot werk aanbesteed, dan worden vaak Noordbrabantsche metselaars gebezigd om den metsel- en ruwren stukadoors-arbeid *te* verrichten. In Holland worden deze lieden "duizendpooters" genoemd. Beter dan de metselaars der steden, die gewoon zijn in zeer dunne muren te werken, kunnen de Noordbrabanders zwaardere metselwerken vlug uitvoeren.

Naar bet buitenland trekken deze lieden nooit. Gedurende het onderzoek werkte er een honderdtal in plaats en gelegen in Noordbrabant, waarvan in het bijzonder in den Bosch, Breda, Raamsdonkveer, Tilburg en Eindhoven, doch de overigen . Wal en op verschillende plaatsen in het land bezig (0. a. werkte een aantal hunner bij den bouw van het Prol'. Krankzinnigengesticht te Castricum).

De loonstandaard te Vught is voor metselaars f 0.16, in de overige plaatsen van Noordbrabant f 0.18, in den Bosch f 0.19 per uur. Wordt er buiten Noordbrabant gewerkt, dan wordt f 0.25 en f 0.30 per uur betaald. Dit hooge loon wordt gegeven in aangenomen werk; niet zelden worden er ecbter aldus nog belangrijk hogere bedragen verdiend. Een weekloon van f 20 tot f 25 is geen zeldzaamheid. Bij uitzond-ring leven deze lieden in keeten ; gewoonlijk worden zij in logementen of kosthuizen ondergebracht. Een bedrag van f 10 en f 15 zou gemakkelijk naar de achterblijvende gezinnen gestuurd kunnen WOI den ; in dit geval zou nog een behoorlijk bedrag voor eigen onderhoud overblijven. Vaak wordt echter niet meer dan f 7 gestuurd. Eenigen maken echter zelve een spaarpot voor de winterdagen.

In gewone tijden schijnen deze lieden wel geregeld arbeid te vinden, doch verleden jaar duurde het na den winter zeer lang voordat er werk was. De brand van Raamsdonkveer bad echter voor de metselaars in Terheyden tamelijk veel werk gebracht. Thans waren zoo goed als alle valleden mannen elders werkzaam. De vooruitzichten werden voor de naaste toekomst zeer goed geoordeeld.

Wordt er buiten Noordbrabant gewerkt, dan komen deze lieden alleen gedurende de vorstperiode, wanneer de metselwerken stilliggen, naar huis; bovendien in elk geval met Kerstmis en Nieuwjaar.

Is het eenigszins mogelijk, dan wordt het metselwerk midden December geëindigd en half Februari, indien het weder zulks toelaat, weer opgevat.

Gedurende de wintermaanden zouden allen kunnen leven van het geld, dat in den zomer verdiend werd, ware het niet, dat de aard van verschillende dezer arbeiders in het algemeen, niet tot veel sparen aanleiding geeft.

Gedurende den winter is er te Vught alleen iets te verdienen wet bout-

Gemeenten.	Totaal.	Gemeenten.	
Transport	3595	Transport	6597
Lith	20	Veen, Wijk c. a ..	150
Lithoyen.	20	Vlijmen.	70
Made Drimmelen	600	Vrijhoeve-Capelle	25
Nedsr-Hemert .	55	Vught.	430
Nieuwkuyk.	30	Waspik ..	30
Nieuw-Vosmeer	20	Werkendam	180
Nuland	100	Woensdrecht- Hoogerheiden .	400
Oosterhout.	350	Wouw.	200
Ossendrecht	200	Zevenbergen	16
Oss.	300		
Princenhage	7	<i>Zeelancl.</i>	
Putte .	125		
Raamsdonk-Raamsdonkveer	375	Axel	30
Rosmalen	250	Clinge.	125
Roosendaal .	50	Hontenisse .	250
Rucphen.	125	Hulst.	50
Schijndel.	40	St. Jansteen	120
Sprang	20	Kattendijke	4
Sleeuwijk-de Werken	80	Koewacht	70
Steenbergen	60	Kruiningen (Hansweert) .	25
Terheijden (Wagenberg)	175	Ter Neuzen.	50
Transporteeren	6597	Totaal	8822

Bovendien is het onderzoek naar deze lieden nog uitgestrekt over de volgende gemeenten, waar echter geen polderjongens aanwezig bleken te zijn.

Noord-Brabant: Uden, Woensel, Som81-en, Zeeland, Gemert, Zundert, Bladel, Rijsbergen, Chaam, Bakel, 's Gravenmoer, Helvoirt, Dongen, Esch, Boxtel, den Dungen, Michiels-Gestel, Herpt, Drongelen, Geffen, Bokhoven, Dinther, Udenhout, Oisterwijk, Teteringen, Tilburg, [istelrode, Standdaarbuiten, Hoeven, Liempde, Oudenboseh, Oijen en Teeffelen, Haaren, Woudrichem, Fijnaard en Heijningen, Gilze en Rijen, Breda, Ginneken, Willemstad, Escharen, Leende, Oeffelt, Engelen, Haps, Berkel (Enschot en Heukelom), Dinteloord, Alphen en Riel, Lierop, Wanroy, Maashees, Aalst, Hilvarenbeek, Cromvoirt, Schayk.

Zuid - Holland: Hendrik- Ido- Ambacht, Arkel, Alblasterdam, Heerjansdam, 's Gravendeel, Brandwijk, Molenaarsgraaf en Wijngaarden, Papendrecht, Stad a/t Haringvliet, Bleskensgraaf, Streefkerk, Asperen, Zwijndrecht, Sommeisdijk, Strijen, Z.-Beijerland, Puttershoek, Klaaswaal, Leerdam, Nieuw-Lekkerland, Meerkerk, Giesen-Nieuwkerk.

Gelderland: Vuren, Kerkwijk.

hunne zonen daarbij gemakkelijk geplaatst worden. Op andere wijze moesten zij dus in het onderhoud hunner gezinnen voorzien.

Bij het bestudeeren van de arbeidsverhoudingen der polderjongens moet dan ook wel eens het gebied van den landbouw betreden worden; het komt toch niet zelden voor, dat hij, die zoeven bij een groot aardewerk arbeidde, straks als boerenknecht dienst doet.

	Bladz.
Ruim de helft der bootwerkers is te Rotterdam, <i>of</i> in de onmiddellijke omgeving- daarvan geboren .	26
slechts 4 pct. der bootwerkers is afkomstig- uit plaatsen, waar polderjongens gedomicilieerd zijn .	27
Van 1 Januari-1 Juli 1910 vestigde zich slechts 40 personen uit genoemde plaatsen als los werkman te Rotterdam	27

HOOFDSTUK VIII.

RESULTAAT V A~ HET ONDERZOEK.

Het overgrootste deel der polderjongens moet leven "van de hand in de tand" .	28
Huiselijk leven	28
Leven der polderjongens vroeger.	28 29
Het werken in den vreemde is geen rooskleurig verschijnsel	29
Goede zijde van de gehechtheid aan het dorpsleven	29
De kwaal van het werken in den vreemde is veel ernstiger, dan in het algemeen wordt vermoed.	29
Tot het werken in de Limburgsche mijnen wordt door polderjongens hoogst zelden overgegaan.	30
Werken in den vreemde als middel tot 'bestrijding der werkloosheid	30
Nederlanders, welke zich bij de Deutsche Feldarbeiter Centrale laten inschrijven .	30
Het werken in den vreemde is een gevolg van het feit, dat hier g-een werk te krijg-en is	30

HOOFDSTUK IV.

VARENSLIEDEN EN ARBEIDERS OP BAGGERMATERIAAL.

	Bladz.
Overgang van hand- tot machinale baggenverken .	10
Ontwikkeling van de Nederlandsche ondernemers van handbagger- werken tot voormannen op het gebied der machinale baggerinrichtingen	10, 11
Werkzaamheden der Sliedrechtsche baggertieden.	11
Op elke baggermolen, in den vreemde werkzaam, zijn in <i>bei</i> algemeen de kapitein en de machinist Hollanders. .	11
Verplaatsing der gezinnen naar den vreemde heeft zelden plaats, wegens de groote gehechtheid der vrouwen aan de geboorteplaats.	11
Dit arbeidsveld zal waarschijnlijk niet uitgebreid worden, wegens het grooter worden van de eenheden baggermateriaal .	1
Klacht der aannemers over het zeldzamer voorkomen van flinke baggerbazen .	1
Loonen .	1
Werktijden.	2
Naar huis komen der baggerlieden .	12

HOOFDSTUK V.

RIJSWERKERS EN STEENZETTERS.

Plaatsen, waar deze voorkomen.	1
De kunst van het rijswerken is erfelijk van vader op zoon.	2
Nederlandsche rijswerkers als leermeesters in den vreemde.	1
Werkloosheid.	1
Arbeiden van rijs- en grondwerkers bij werken in gewapend beton	1
Keeten en woonschuiten.	1
Loonen.	1
Bijverdiensten; (hoepelmaken, landarbeid)	1
Huishuur .	1

HOOFDSTUK VI.

GRONDWERKERS.

Deze lieden bezitten geen bepaalde vakkennis, doch verrichten zeer zwaren arbeid .	15
Lijst van plaatsen, met aantal daar gedomicilieerde arbeiders en aantal van hen, dat in het buitenland werkzaam is.	1
Omschrijving verdeling dezer plaatsen in 4 groepen .	1
Eerste groep.	17
Gemeenten welke deze omvat	17, 18, 19
De tot deze groep behorende lieden trekken weinig naar het buitenland	19, 20
Inrichting der keeten, tarief van de keetvrouw	20
Loonen.	20
Jongeren hebben hoe langer hoe minder lust, het hoepelmaken te leeren en z~jn de eersten om werk in Duitschland te zoeken	20
	20
	20
	20, 21

1. -----
